

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

О. В. Богач

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ

Статтю присвячено питанням самоактуалізації студентів-економістів першого та випускного курсів вищого навчального закладу. Доведено наявність позитивної динаміки процесу самоактуалізації особистості під час її підготовки у виші до професійної діяльності. Визначено рівні самоактуалізації особистості студентів. З'ясовано, що зі зростанням показників самоактуалізації у студентів економічних спеціальностей стають більш пріоритетними цінності, пов'язані з гуманістичною спрямованістю особистості: пізнання нового, креативність, самореалізація. Як головні вектори процесу самоактуалізації студентів названо суспільну, професійну, сімейну, навчальну та освітню сфери життя людини. До важливих складових саморозвитку студентів економічних спеціальностей віднесено орієнтацію в часі, самоповагу, пізнавальні потреби, творчість. Показано значущість розвитку рефлексивності, здатності оперувати засобами змістового самоаналізу як складової процесу самоактуалізації особистості студентів.

Ключові слова: самоактуалізація, студенти, цінності, рефлексивність, професійна підготовка, вищий навчальний заклад.

Проблема. Реалії українського сьогодення, пов'язані з демократичною перебудовою суспільства, зумовлюють зростання уваги до проблеми самоактуалізації особистості. І це зрозуміло, оскільки зростає потреба в людях нової формації, які здатні до активної творчої діяльності, і в першу чергу це стосується молоді – гаранта позитивних змін. Завдяки впровадженню в освітній процес особистісно орієнтованого підходу спостерігається активне зростання ціннісно-сміслового потенціалу особистості за рахунок її здатності до самопізнання та саморозвитку.

Оволодіння професією припадає на юнацький вік, коли, на думку А. Маслоу, самоактуалізація набуває особливої інтенсивності [2]. Процес переходу потенційних характеристик особистості як фахівця в актуальні відбувається під час підготовки до професійної діяльності у вищому навчальному закладі. У цьому аспекті самоактуалізацію можна розглядати як закономірну форму руху юнацтва до особистісної

зрілості та професіоналізму. Проте й саму вищу освіту з повним правом вважають чинником самоактуалізації особистості, що пропонує їй різні способи і засоби саморозвитку, задає подальший вектор розвитку життєвого шляху, сприяє активному саморозкриттю внутрішніх потенцій.

Значний внесок у дослідження проблеми самоактуалізації особистості зробили А. Маслоу, К. Роджерс, Г. Оллпорт, Е. Фромм, В. Франкл, К. О. Альбуханова-Славська, І. Д. Бех, М. Й. Боришевський, І. С. Булах, Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Д. О. Леонтьєв, В. А. Роменець, С. Л. Рубінштейн, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко та ін. Учені обстоюють тезу щодо самоактуалізації як глибинної потреби людини повноцінно функціонувати, прагнути до повного усвідомлення себе і свого внутрішнього досвіду, завдяки чому їй вдається віднаходити адекватні життєві обставинами способи саморозвитку. Урахування змістових характеристик самоактуалізації як психологічного феномена дає підстави розглядати її й у вузькому розумінні – як процес розгортання особистістю свого творчого потенціалу в навчально-професійній діяльності. Обґрунтуванню чинників становлення студента як суб'єкта професійної діяльності присвячено праці Л. В. Долинської, І. О. Зимньої, І. П. Манохи, А. Л. Подстрелової, В. А. Семиченко, Н. І. Пов'якель, Н. В. Чепелевої, В. І. Юрченка та ін.

Попри наукову розробленість теоретичних аспектів питання самоактуалізації як найвищого рівня розвитку особистості, наразі бракує конкретно-експериментальних досліджень, спрямованих на вивчення процесу самоактуалізації особистості майбутніх фахівців у різних сферах професійної діяльності під час навчання у виші.

Мета дослідження: виокремити психологічні особливості самоактуалізації особистості студентів економічних спеціальностей, які навчаються на різних курсах вищого навчального закладу.

Емпіричне дослідження проходило на базі Одеського національного економічного університету. Загальний обсяг вибірки становив 95 респондентів – студентів 1 і 4-го курсів економічних спеціальностей денної форми навчання, з яких 48 осіб – студенти 1-го курсу (38 дівчат та 10 юнаків) і 47 осіб – студенти 4-го курсу (38 дівчат та 9 юнаків). Середній вік досліджуваних був 19,6 років.

Використовувався такий психодіагностичний інструментарій: самоактуалізаційний тест Л. Я. Гозмана і М. В. Кроза, методика діагностики рівня розвитку рефлексивності, питальник А. В. Карпова, питальник термінальних цінностей І. Г. Сеніна.

Аналіз отриманих даних щодо самоактуалізації особистості студентів за методикою Л. Я. Гозмана і М. В. Кроза

“Самоактуалізаційний тест” показав, що студенти економічних спеціальностей, які навчаються на 4-му курсі, мають більш високий рівень самоактуалізації особистості (середній Т-бал – 50) порівняно зі студентами 1-го курсу (середній Т-бал – 46). Найбільш важливими складовими самоактуалізації майбутніх економістів є орієнтація в часі, самоповага, пізнавальні потреби, креативність. Найнижчі результати отримано за шкалами “спонтанність”, “гнучкість поведінки”, “сензитивність”, “уявлення про природу людини”.

Вивчення процесу самоактуалізації досліджуваних дає підстави стверджувати, що впродовж усього періоду навчання у ВНЗ спостерігається певна динаміка саморозвитку особистості, показники якої збігаються з даними низького (від 42 до 45 Т-балів) та середнього (від 46 до 55 Т-балів) рівнів. Високий рівень самоактуалізації (від 55 Т-балів) не виявлено.

Встановлено, що студенти економічних спеціальностей мають різний рівень самоактуалізації особистості. За результатами аналізу отриманих відповідей у межі статистичної норми (від 45 до 55 Т-балів) потрапляє більша частина (93 особи, тобто 98%) опитаних студентів 1 і 4-го курсів. І лише у двох осіб (2%), які тільки розпочали своє навчання у ВНЗ, результати виходять за межі норми (42 і 44 Т-бали).

У студентів, які навчаються на 1-му курсі, середній рівень самоактуалізації мають 18 осіб (38%), а низький рівень – 30 осіб (62%). У респондентів випускного курсу середній рівень самоактуалізації зафіксовано у 35 осіб (74%), низький – у 12 осіб (26%). Аналіз отриманих результатів показав, що у студентів 4-го курсу порівняно з першокурсниками збільшуються показники середнього рівня самоактуалізації та зменшуються показники низького рівня (на 36%). Отримані психодіагностичні результати підтверджують наявність позитивної динаміки процесу самоактуалізації особистості під час її навчання у ВНЗ. На рівні тенденції було також виявлено зв'язок динаміки процесу самоактуалізації з віковими особливостями респондентів ($r=0,16$; $p \leq 0,05$).

У ході подальшого дослідження респондентів було розподілено на дві експериментальні групи. До першої ввійшли студенти всіх курсів, які мають середній рівень самоактуалізації, до другої, відповідно, студенти з низьким рівнем. Результати за двома базовими шкалами методики САТ (“орієнтація у часі” та “підтримка”) показали, що студенти першої групи краще орієнтуються в часі, виявляють здатність жити не лише сьогоднішнім, а й відчувати життя цілісно ($r=0,33$; $p \leq 0,001$). Їм також властиве прагнення керуватися в житті власними цілями, переконаннями, настановленнями і принципами, бути незалежними від зовнішнього впливу та покладатися на особисті

ресурси під час прийняття важливих рішень ($r = 0,21$; $p \leq 0,01$). Аналіз отриманих відповідей респондентів другої експериментальної групи засвідчив, що студенти з низьким рівнем самоактуалізації гірше орієнтуються в часі ($r = -0,19$ при $p \leq 0,01$), оскільки їм властиве дискретне сприйняття власного життєвого шляху, а отже, вони здебільшого орієнтуються або на своє минуле, або на майбутнє. Отримані студентами низькі бали за шкалою “підтримка” підтверджують високий ступінь залежності, конформності особистості та зовнішній локус контролю ($r = 0,31$; $p \leq 0,001$).

Зіставлення результатів відповідей, отриманих за додатковими шкалами методики САТ, виявило таку закономірність. Студенти, які мають середній рівень самоактуалізації орієнтуються у своєму житті на систему цінностей, що визначається гуманістичною спрямованістю ($r = 0,15$; $p \leq 0,05$), мають розвинену здатність налагоджувати змістовні та емоційно насичені контакти з іншими людьми ($r = 0,19$ при $p \leq 0,01$), їм також властиві самоповага ($r = 0,31$; $p \leq 0,001$), творча особистісна спрямованість ($r = 0,15$; $p \leq 0,05$) та прагнення до активного пізнання ($r = 0,26$; $p \leq 0,001$). Цим досліджуваним важче приймати власне роздратування та агресивність ($r = -0,15$; $p \leq 0,05$). За іншими шкалами (“гнучкість поведінки”, “сензитивність”, “спонтанність”, “самоприйняття”) кореляційних зв’язків не встановлено.

Респонденти другої експериментальної групи, які мають низький рівень самоактуалізації, здебільшого добре усвідомлюють власні потреби та почуття (шкала “сензитивності”) ($r = 0,15$; $p \leq 0,05$); здатні приймати себе такими, якими вони є, незалежно від оцінки сильних та слабких сторін своєї особистості (шкала “самоприйняття”) ($r = 0,31$; $p \leq 0,001$); власне роздратування, гнів і агресивність сприймати як прояв людської природи (шкала “прийняття агресивності”) ($r = 0,32$; $p \leq 0,01$). Відкриття та пізнання нового також є важливим чинником життя студентів цієї групи (шкала пізнавальних потреб) ($r = 0,23$; $p \leq 0,001$), як і позитивне ставлення до власного Я ($r = 0,36$; $p \leq 0,001$). Проте вони рідше виявляють схильність цілісно та позитивно сприймати природу людини (шкала “уявлень про природу людини”) ($r = -0,24$ при $p \leq 0,001$). Кореляційних зв’язків з іншими показниками додаткових шкал методики САТ (“спонтанність”, “синергія”, “контактність”, “креативність”, “гнучкість поведінки”) не виявлено.

Отже, на основі аналізу виборів змістових характеристик самоактуалізації досліджуваними експериментальних груп встановлено, що студенти із середнім рівнем самоактуалізації виявляють особистісну зорієнтованість жити за принципом “тут-і-зараз”, частіше покладаються на себе в ситуаціях, що потребують вибору, орієнтуються на цінності, що є властивими особистості, яка прагне до самовдосконалення.

Важливими для цих студентів є також творча самореалізація, уміння контактувати з іншими людьми, розуміти їхню природу, пізнавати нове шляхом навчання. Респонденти із середнім рівнем самоактуалізації чинником власного розвитку вважають також самоповагу. При цьому студентам цієї групи не завжди вдається приймати себе емоційно цілісно, емоції роздратування та власну агресивність їм важко визнати проявами людської природи. Можливо, цим можна пояснити і той факт, що їм ще складно приймати себе такими, якими вони є, оскільки студенти прагнуть стати кращими і не усвідомлюють того, що не можна сприймати особистість фрагментарно.

Респонденти другої експериментальної групи (з низьким рівнем самоактуалізації) виявили орієнтацію на власні потреби та почуття. У них немає проблем із самоповагою, оскільки їм властива позитивна оцінка свого Я. Вони не завжди можуть цілісно та позитивно сприймати природу іншої людини, проте виявляють здатність приймати власні агресивні прояви як частину особистості. Такий дисонанс можна пояснити наявністю самовиправдання ненормативної поведінки.

Як бачимо, більшість показників, пов'язаних із процесом самоактуалізації, виявлено в першій групі студентів-економістів, які мають середній рівень самоактуалізації.

Розв'язання ключових для періоду юності задач, обумовлених процесами самопізнання, саморозвитку та самореалізації, вимагає від особистості спрямованості на певні ціннісні орієнтири, які стануть смислами її власного існування, наповнять життя унікальним змістом. Питальник термінальних цінностей І. Г. Сеніна призначений для дослідження значущих сфер життєдіяльності особистості, а також цінностей, які нею найбільшою мірою реалізовані в певних життєвих сферах.

У ході дослідження системи ціннісних орієнтирів респондентів першої групи, які мають середній рівень самоактуалізації, було встановлено, що вони спрямовують особистісну активність на самореалізацію творчих можливостей у сферах навчання й освіти ($r = 0,17$; $p \leq 0,05$), професійної діяльності; на отримання морального задоволення у сферах суспільного й сімейного життя та від процесу навчання й освіти; на сприяння позитивній взаємодії з іншими людьми зі збереженням незалежності власних поглядів та переконань у сфері суспільного життя ($r = 0,15$; $p \leq 0,05$). При цьому матеріальна зацікавленість не є головним чинником благополуччя досліджуваних у таких життєвих сферах, як сімейна, суспільна, професійна, навчальна та освітня. Респонденти також продемонстрували найменшу налаштованість на власний престиж у професійній сфері ($r = 0,26$; $p \leq 0,01$). Високий рівень матеріального добробуту для таких студентів не є підставою для роз-

витку почуття власної значущості та високої самооцінки ($r = -0,37$; $p \leq 0,001$).

Установлено, що матеріальний прагматизм більшою мірою властивий досліджуваним, які належать до другої експериментальної групи. Бажання отримати високу матеріальну винагороду стимулює їхню особистісну активність у таких життєвих сферах, як професійна ($r = 0,24$; $p \leq 0,001$), суспільна ($r = 0,23$; $p \leq 0,001$), навчальна й освітня ($r = 0,26$; $p \leq 0,001$). Як правило, ці студенти прагнуть мати такий рівень освіти, що гарантує високу зарплату й інші види матеріальних благ, тому можуть обирати професію не за покликанням. Зорієнтованість на власний престиж у сімейному житті підкріплюється прагненням будувати родину задля отримання визнання з боку оточення.

У системі ціннісних орієнтацій студентів, які мають низький рівень самоактуалізації, домінує спрямованість на матеріальний достаток як головну умову життєвого благополуччя. Вона простежується в таких важливих життєвих сферах, як сімейна та освітня. Ці студенти менше цінують духовне задоволення від власної активності в таких життєвих сферах, як професійна ($r = -0,25$; $p \leq 0,001$), навчальна й освітня ($r = -0,22$; $p \leq 0,01$) та суспільна ($r = -0,25$; $p \leq 0,001$). Їм меншою мірою властиві творчі досягнення, креативні здобутки в сімейній, професійній сферах та сфері захоплення. Характерною тенденцією є також невиразна спрямованість на саморозвиток у сферах професійного життя та захоплення ($r = 0,16$; $p \leq 0,05$).

Розв'язання ключових для періоду юності задач вимагає активного ціннісно-сміслового розвитку особистості. Від вибору ціннісних орієнтирів залежать смисли її власного існування. Концепція Е. Фромма про сутнісно протилежні життєві позиції є підтвердженням того факту, що, обираючи позицію “бути”, особистість центрується на сенсі життя, який полягає в самому проживанні взаємодії зі світом. Інша життєва позиція – “мати” – ґрунтується на засобах існування, унаслідок чого сенс життя зводиться до споживання [3].

Важливою складовою процесу самоактуалізації особистості студентів є високий рівень розвитку рефлексивності. Рефлексія – це “процес мислення, що спрямовується на аналіз, розуміння, усвідомлення себе: власних дій, поведінки, досвіду, почуттів, станів, здібностей, характеру, відносин з іншими, свого призначення” [1, с. 469]. Отже, рефлексивність як риса особистості виявляється в її здатності аналізувати особливості власного Я, свою поведінку, взаємини з іншими людьми. Розвинена рефлексивність сприяє самоактуалізації та усвідомленню ефективних способів її досягнення, оскільки когнітивні процеси забезпечують якісну і кількісну оцінку системи знань людини про своє Я.

За допомогою питальника А. В. Карпова вивчалися особливості розвитку рефлексивності студентів економічних спеціальностей, адже від того, як юнаки і дівчата усвідомлюють й осмислюють власні думки та психічні переживання, залежить якість процесу самоактуалізації. Установлено, що для першої групи досліджуваних найбільш показовим є середній рівень рефлексивності – 43%. Високий рівень визначається показником 52%, низький – 5%. Показники рівня рефлексивності в другій групі такі: низький рівень – 16%, середній – 46%, високий – 38%. Ці дані свідчать про те, що для обох груп досліджуваних характерні показники низького, середнього та високого рівнів рефлексивності. Відмінності зафіксовано лише щодо кількісних показників, а саме: високий рівень рефлексивності більшою мірою (на 14 %) представлений у студентів із середнім рівнем самоактуалізації. При цьому відрізняються й показники низького рівня рефлексивності. Їх порівняння в експериментальних групах також свідчить на користь студентів першої групи (різниця становить 11 %).

Отже, студенти першої експериментальної групи (із середнім рівнем самоактуалізації) порівняно зі студентами другої групи мають дещо вищі показники розвитку рефлексивності. Вважаємо, що одним із важливих чинників розвитку рефлексивності як складової процесу самоактуалізації студентів є навчання у ВНЗ. Оволодіння широким спектром наукових знань позитивним чином впливає на здатність особистості оперувати засобами змістового самоаналізу.

Висновки. У результаті вивчення психологічних особливостей самоактуалізації студентів 1 та 4-го курсів економічних спеціальностей у них виявлено переважно низький і середній рівень самоактуалізації особистості, натомість не зафіксовано високого. Така розбіжність у кількісних показниках означених рівнів самоактуалізації на користь студентів випускного курсу пояснюється тим, що динаміка процесу саморозвитку й самовдосконалення майбутніх економістів набуває кількісних і якісних змін протягом навчання у виші. Шляхом порівняльного аналізу особливостей самоактуалізації студентів із середнім та низьким рівнями визначено, що зі зростанням показників самоактуалізації в студентів економічних спеціальностей стають більш пріоритетними духовні цінності, властиві особистості, яка прагне до самовдосконалення. Суттєво зростає здатність студентів відчувати життя цілісно, вони менш залежні від зовнішніх впливів, володіють навичками продуктивної взаємодії з іншими людьми. Студентам із середнім рівнем самоактуалізації більшою мірою властиві самоповага, творча особистісна спрямованість, прагнення до активного пізнання. Вони спрямовують власну активність на самореалізацію творчих можливостей у сферах навчання та освіти, отримують моральне задово-

лення у сферах суспільного, сімейного життя і від процесу навчання та освіти. Оволодіння широким спектром наукових знань також позитивним чином вплинуло на здатність цих студентів оперувати засобами змістового самоаналізу, оскільки вони продемонстрували досить високі показники розвитку рефлексивності порівняно зі студентами, що мають низький рівень самоактуалізації.

Отже, самоактуалізація студентів-економістів зумовлена дією як внутрішніх (особливості ціннісно-смыслові сфери особистості), так і зовнішніх (навчання у ВНЗ) чинників, вплив яких на цей процес опосередковується рівнем соціальної активності студента як свідомого та відповідального суб'єкта власного життєвого шляху.

Перспективи подальшого вивчення цієї проблеми ми вбачаємо в більш глибокому дослідженні питань, пов'язаних з гендерними аспектами самоактуалізації студентської молоді, а також у з'ясуванні внутрішньопсихологічних механізмів співвідношення свободи й відповідальності в процесі самоактуалізації особистості.

Література

1. Большой психологический словарь / под общ. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2007. – 672 с.
2. Маслоу А. Мотивация и личность : пер. с англ. / Абрахам Маслоу. – 3-е изд. – СПб. : Питер, 2009. – 352 с.
3. Фромм Э. Иметь или быть? / Эрих Фромм. – М. : Прогресс, 1990. – 336 с.

References

1. Meshcheryakov, B., Zinchenko, V. (2007). *Bolshoy psikhologicheskiy slovar* [A Significant Psychological Dictionary]. St. Petersburg: Praym-YEVROZNAK Publ. (rus).
2. Maslou, A. (2009). *Motivatsiya i lichnost* [Motivation and Personality]. St. Petersburg: Piter Publ. (rus).
3. Fromm, E. (1990). *Imet ili byt?* [To Have or to Be?]. Moscow: Progress Publ. (rus).

Bogach O.V. Psychological peculiarities of self-actualization of the students of economic specialities

The article is devoted to the problem of self-actualization of first and last year university students of economical specialities. The presence of positive dynamic of person's self-actualization process during academic studying is proved. The students' self-actualization levels are defined. It is figured out that increase of self-actualization index among the students of economic specialities leads to the priority of values that characterize person's humanistic orientation: learning new things, creativity, self-realization. Among the main vectors of student personality development were mentioned such spheres of human vital activities: social, professional, family and educational. The temporal orientation, self-esteem, cognitive

needs, and creativity were defined as important components of students' self-development. It is demonstrated the significance of the reflexivity development, ability to operate tools of thoughtful self-analysis as a part of the process of students' self-actualization.

Key words: self-actualization, student, values, reflexivity, professional education, higher education institutes.

© Богач О. В.

Л. П. Добровольська, І. С. Третьякова, Ю. С. Іваненко

ЕКОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ІНТЕГРАЛЬНА ЯКІСТЬ ОСОБИСТОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА: ФІЛОСОФСЬКИЙ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Обґрунтовуються науково-теоретичні та методологічні засади проблеми формування екологічної відповідальності студентів – соціальних педагогів у контексті нової освітньої та виховної парадигми. Розглядаються способи формування екологічного світогляду, відповідальності майбутніх фахівців соціальної сфери в системі освіти. Категорія екологічної відповідальності аналізується як наукове поняття та предмет дослідження. Висвітлюються психолого-педагогічні підходи до проблеми відповідальності та екологічної відповідальності, що розширює межі розуміння витоків та особливостей її становлення в майбутніх соціальних педагогів. Наголошується, що соціальний педагог обов'язково має володіти науковими знаннями про природу екологічної відповідальності для реалізації в майбутньому самоорганізації процесу її формування для досягнення ефективної результативності в соціально-педагогічній діяльності. Окреслюються специфічні особливості виховного середовища вищого навчального педагогічного закладу освіти та аналізуються сучасні підходи, завдання екологічного виховання. Визначено провідні соціальні, психолого-педагогічні фактори, що сприяють формуванню екологічної відповідальності, екологічного світогляду, екологічних переконань та екологічних настановлень майбутніх спеціалістів. На основі власного педагогічного досвіду оцінюються можливості розроблення і впровадження спецкурсу “Психологія відповідальності майбутнього фахівця”, комплексної програми адаптації першокурсників “Здоров’я – Мотивація – Професіонал” та розвивально-корекційного тренінгу, спрямованого на розвиток та формування більш високого рівня екологічної відповідальності студентів – соціальних педагогів. Представлено результати емпіричного дослідження екологічних настановлень, рівня відповідальності та ступеня сформованості компонентів екологічної компетентності в майбутніх фахівців, означено напрями